Należytość pocztowa uiszczona ryczałtem.

ROK XIV

NUMER 4

DZIENNIK URZĘDOWY

KURATORJUM OKRĘGU SZKOLNEGO KRAKOWSKIEGO

KRAKÓW, DNIA 27 KWIETNIA 1935 R.

T R E Ś Ć:

31.

Nr. O. 6944/35. Kraków, dnia 1. IV. 1935 r.

Do

Dyrekcyj państwowych szkół średnich ogólnokształcących, szkół zawodowych, zakładów kształcenia nauczycieli i Inspektorów Szkolnych w Okręgu w sprawie

składek w szkołach.

W związku z licznemi skargami rodziców dzieci, uczęszczających do szkół, na przeciążenie składkami na różne cele szkolne i społeczne, przyczem niektóre szkoły nadają tym składkom charakter obowiązkowy, a w stosunku do dzieci spóźniających się z ich uiszczeniem stosują niedopuszczalne rygory, jak wysyłanie do domu, zatrzymywanie cenzur i t. p., przeto na skutek okólnika Nr. 31 Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 19 marca 1935 r. (I. Pol. 663/35) przypominam Dyrekcjom i Kierownictwom wszystkich szkół, że jedyną obowiązującą opłatą w szkołach średnich ogólnokształcących, zakładach kształcenia nauczycieli i w szkołach zawodowych, jest t. zw. „taksa administracyjna", której wysokość, terminy płatności, możliwe ulgi — podane są w okólnikach Ministerstwa o opłatach w państwowych szkołach średnich i innych (Dz. Urz. Nr. 6 — 7 z r. 1934).

Wszystkie inne składki jak również i zbiórki finansowe, choćby uzasadnione wychowawczo, na cele szkolne lub społeczne, winny mieć charakter ściśle dobrowolny a niezapłacenie ich nie może w żadnym wypadku pociągać jakichkolwiek ujemnych konsekwencyj dla uczniów.

Z młodzieżą należy w sposób wychowawczy omawiać zwłaszcza na początku roku szkolnego sprawę należenia do różnych organizacyj szkolnych i podkreślić mocno, że dowodem uspołecznienia ucznia jest istotny udział w pracy wybranej przez siebie organizacji, a nie samo należenie do wszystkich czy wielu stowarzyszeń, zaś wpłacanie składek jak i datków pieniężnych na różne cele zależne musi być od możliwości finansowej rodziców — lub posiadanych własnych oszczędności.

Poza tem wszelkie sprawy opłat i składek załatwiają szkoły z rodzicami, względnie opieką prawną ucznia, traktując je w płaszczyźnie jedynie niezbędnych potrzeb szkolnych oraz możliwości płatniczych zainteresowanych i z tego stanowiska polecam badanie w czasie wizytacyj obciążenia młodzieży składkami i zbiórkami w szkołach.

Zbieranie składek pieniężnych na terenie szkolnym zostało unormowane zarządzeniem, ogłoszonem w Dz. Urz. Kuratorjum w Nr. 1, poz. 7 z roku 1934.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

32.

Nr. O. 8546/35. Kraków, dnia 15. IV. 1935 r.

Do

Dyrekcyj państwowych i prywatnych szkół średnich ogólnokształcących, szkół zawodowych, zakładów kształcenia nauczycieli oraz Inspektorów Szkolnych w Okręgu w sprawie

zbiórki na „Dar Narodowy 3-go Maja".

Zawiadamiam, że P. Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego rozporządzeniem z dnia 5. IV. 1935 r. Nr. I. Pol. 1173/35 zezwolił z uwzględnieniem postanowień okólnika Nr. 31 z dnia 19 marca 1935 r. (I. Pol. 663/35) w sprawie składek w szkołach na urządzenie w szkołach zbiórki na rzecz „Daru Narodowego 3-go Maja" w czasie od dnia 2 maja do 5 maja 1935 r. Zbiórkę powyższą organizuje: Towarzystwo Szkoły Ludowej na terenie Województwa Krakowskiego, zaś Polska Macierz Szkolna na terenie Województwa Kieleckiego.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

33.

Nr. O. 8551/35. Kraków, dnia 19. IV. 1935 r.

Do

Dyrekcyj państwowych i prywatnych szkół średnich ogólnokształcących, szkół zawodowych, zakładów kształcenia nauczycieli oraz Inspektorów Szkolnych w Okręgu w sprawie

„XII Tygodnia L. O. P. P.".

Nawiązując do zarządzenia, ogłoszonego w Dz. Urzęd. Kuratorjum w Nr. 3, poz. 30 z roku 1934, zawiadamiam, że Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej wzorem lat ubiegłych organizuje w r. b. — w czasie od 12 do 19 maja „XII Tydzień L. O. P. P.".

Ze względu na wielką doniosłość celów „Ligi" ze stanowiska państwowego oraz z uwagi na jej

charakter — jako Stowarzyszenia wyższej użyteczności polecam na podstawie rozporządzenia P. Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 5 kwietnia 1935 r. Nr. I. Pol. 642/35, by PP. Inspektorowie Szkolni, Dyrekcje i Kierownictwa szkół udzieliły możliwie wydatnego poparcia w poczynaniach, związanych z urządzeniem tej imprezy, z zachowaniem postanowień okólnika z dnia 19 marca b. r. Nr. 31 (I. Pol. 663/35) w sprawie składek w szkołach.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

34.

Nr. O. 9112/35. Kraków, dnia 19. IV. 1935 r.

Do

Dyrekcyj państwowych i prywatnych szkół średnich ogólnokształcących, szkół zawodowych, zakładów kształcenia nauczycieli oraz Inspektorów Szkolnych w Okręgu w sprawie

sadzenia drzew i święta lasu.

Nawiązując do zarządzenia, ogłoszonego w Dz. Urz. Kuratorjum w Nr. 5, poz. 71 z roku 1933, oraz do okólnika z dnia 23 kwietnia 1934 roku Nr. O. 9230/34 w sprawie święta sadzenia drzew i święta lasu, zawiadamiam, że Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na prośbę Związku Leśników Rzplitej Polskiej rozporządzeniem z dnia 12 kwietnia 1935 r. Nr. II. P. 1987/35 wyraziło zgodę, aby młodzież szkolna i nauczycielstwo brały czynny udział w obchodzie święta lasu, przyczem akcja sadzenia drzew przez młodzież szkolną winna być zespolona z inicjatywą Związku Leśników.

Zarządzenie niniejsze obowiązuję do czasu zasadniczego uregulowania sprawy sadzenia drzew przez młodzież szkolną na terenie całego Państwa.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

35.

Nr. O. 9124/35. Kraków, dnia 19. IV. 1935 r.

Do

Dyrekcyj państwowych i prywatnych szkół średnich ogólnokształcących, szkół zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz Inspektorów Szkolnych w Okręgu w sprawie

propagandy walki z chrabąszczem.

Administracja Lasów Państwowych podjęła akcję zwalczania chrabąszcza na terenach lasów państwowych, zagrożonych spodziewaną w bieżącym roku masową rójką chrabąszcza.

W związku z tem Ministerstwo zawiadomiło Kuratorjum, iż do powyższej akcji odnosi się z całą przychylnością z uwagi na jej realny, gospodarczy pożytek. Na skutek rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 11 kwietnia 1935 r. Nr. I. Pol. 1069/35 zachęcam szkoły do podjęcia akcji propagandy zwalczania chrabąszcza szczególnie przez związanie jej z nauką przyrody.

Mając na uwadze, że szkody, wyrządzane co roku w gospodarstwach rolnych i leśnych przez pędraki w Polsce są wielkie, zechce Nauczycielstwo zwrócić na to uwagę dziatwy szkolnej i zachęcić ją do zbierania i tępienia chrabąszczy. Szczególnie doniosłe znaczenie gospodarcze może mieć propaganda walki z chrabąszczem na terenach rolnych sąsiadujących z lasami.

Instytut Badawczy Lasów Państw. w Warszawie wydał broszurę p. t. „Chrabąszcz i jego zwalczanie" — w opracowaniu Dr. Marjana Nunberga.

W razie otrzymania plakatów chrabąszczowych należy je umieścić w odpowiednich miejscach widocznych.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

36.

Nr. O. 9382/35. Kraków, dnia 19. IV. 1935 r.

Do

Dyrekcyj państwowych i prywatnych szkół średnich ogólnokształcących, szkół zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz Inspektorów Szkolnych w Okręgu w sprawie

pogadanek w szkołach o Marji Skłodowskiej-Curie.

Dla uczczenia wiekopomnych zasług na polu naukowem Marji Skłodowskiej-Curie społeczeństwo i instytucje naukowe oddają w b. r. hołd jej twórczości.

Uroczystości z tem związane mają na celu przypomnieć społeczeństwu tę znakomitą uczoną i przyczynić się do spopularyzowania jej odkryć.

Ze względu na potrzebę zaznajomienia młodzieży szkolnej z postacią Wielkiej Uczonej i znaczeniem Jej prac na skutek rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 13 kwietnia 1935 r. Nr. II. S. 1726/35 zalecam urządzenie w wyższych oddzia-

łach szkół powszechnych oraz w szkołach średnich odpowiednich pogadanek na lekcjach fizyki, chemji lub biologji.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

37.

Nr. O. 9383/35. Kraków, dnia 19. IV. 1935 r.

Do

Dyrekcyj państwowych i prywatnych szkół średnich ogólnokształcących, szkół zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz Inspektorów Szkolnych w Okręgu w sprawie

obchodu 25-lecia Elizy Orzeszkowej.

W bieżącym roku szkolnym w dniu 18 maja upływa 25 lat od śmierci Elizy Orzeszkowej.

W związku z tem na skutek rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 15 kwietnia 1935 r. Nr. II. S. 1634/35 polecam Dyrekcjom i Kierownictwom szkół, aby wspomnianą rocznicę uczciły w formie pogadanek na lekcjach języka polskiego.

W szkołach zaś noszących imię Elizy Orzeszkowej mogą odbyć się obchody w czasie pozalekcyjnym lub w dniu wolnym od zajęć, o ile możności w samym dniu rocznicy, w formie, w której obchód łączyłby się ściślej z programem wychowawczym szkoły.

Zarazem zwracam uwagę na wydaną nakładem „Towarzystwa im. E. Orzeszkowej“ w Warszawie (ul. Jasna 6 m. 8) książkę prof. A. Drogoszewskiego p. t. „Eliza Orzeszkowa“, którą można posiłkować się przy urządzaniu pogadanek względnie obchodów.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

38.

Nr. BP-47341/34. Kraków, dnia 22. III. 1935 r.

Do

Dyrekcyj państwowych szkół średnich ogólnokształcących, zakładów kształcenia nauczycieli, szkół zawodowych oraz Inspektorów Szkolnych w Okręgu w sprawie

ubezpieczenia od wypadków pracowników kontraktowych.

Od dnia 1. I. 1934 r., t. j. od dnia wejścia w życie ustawy z dnia 28. III. 1933 r. o ubezpieczeniu społecznem (Dz. U. R. P. Nr. 51, poz. 396), obowiązek ubezpieczenia na wypadek niezdolności do zarobkowania lub śmierci wskutek wypadku w zatrudnieniu lub choroby zawodowej rozciągnięty został (art. 6 ustawy) na kontraktowych pracowników umysłowych (nauczycieli, sekretarzy i t. d.), — zatrudnionych w szkołach wszystkich rodzajów (nietylko w zawodowych, względnie posiadających motory mechaniczne, jak było do dnia 31. XII. 1933 r.). Składki za to ubezpieczenie obciążają w myśl art. 221 ustawy tylko pracodawcę, przeto od dnia 1. I. 1934 r. Kuratorjum pokrywa te koszty za wszystkich ubezpieczonych pracowników w Okręgu.

Podając powyższe do wiadomości, zwracam uwagę na dalsze następstwa ubezpieczenia od wypadków.

Ubezpieczonym przysługują świadczenia pieniężne w razie wypadku w zatrudnieniu, choroby zawodowej lub śmierci (art. 134 i 135 ustawy). Prawo do renty wypadkowej powstaje z dniem powstania niezdolności do zarobkowania, jeżeli ta niezdolność trwa dłużej niż 4 tygodnie (art. 136 i 179).

Jednakże pracodawca (kierownik zakładu — art. 282) winien zawiadamiać ubezpieczalnię społeczną (art. 198) o każdym wypadku w zatrudnieniu (najdalej w ciągu dni pięciu), chociażby wypadek nie pociągał za sobą świadczeń wypadkowych ze względu na krótki okres niezdolności do zarobkowania. Dla uproszczenia sprawy zgłaszania drobnych wypadków, nie powodujących niezdolności do zarobkowania, trwającej conajmniej 3 dni, mogą kierownicy zakładów, zatrudniających stale conajmniej 30 pracowników ubezpieczonych, prowadzić „księgę ewidencji wypadków“. Księga ma się składać z formularzy „Nr. 11 W“. Na formularzu takim wpisywać należy sposobem przebitkowym w 5 egzemplarzach wszystkie wypadki (bez względu na okres niezdolności do zarobkowania) w porządku chronologicznym. Jeden egzemplarz wypełnionego formularza włącza się do skoroszytowej „Księgi ewidencji wypadków“, która pozostaje w zakładzie, a cztery jego odbitki przesyła się właściwej ubezpieczalni społecznej zbiorowo w terminie do dnia 10-go miesiąca, następującego po miesiącu, w którym zaszły wypadki.

Jeżeli wypadek spowodował przeszło 3-dniową niezdolność do pracy, pracodawca obowiązany jest — niezależnie od wpisania do księgi ewidencji wypadków — do sporządzenia doniesienia o wypadku na formularzu „Nr. 3 W“ w ciągu 5 dni. Fakt zgłoszenia należy uwidocznić w ru-

bryce „uwagi“ na karcie księgi ewidencji wypadków; w wypadkach, niepodlegających takiemu zgłoszeniu, należy zaznaczyć to przez skreślenie słowa „uwagi“ na karcie księgi ewidencyjnej.

Formularze Nr. 11 W można nabywać w ubezpieczalniach społecznych po 10 gr. za komplet (5 kart).

Przez „wypadki w zatrudnieniu“ należy rozumieć wypadki, które zdarzyć się mogą nietylko przy pracy właściwej, lecz również przy przechowywaniu, czyszczeniu, naprawie i przenoszeniu narzędzi pracy, przy domowych lub innych zajęciach, do których użyty został ubezpieczony przez swego zwierzchnika, wreszcie wypadki w drodze do pracy lub z pracy (art. 137).

Oprócz pracowników umysłowych ubezpieczeniu od wypadków podlegają również — i to tylko w tym zakresie — w myśl postanowień art. 6 ustawy pracownicy, zatrudnieni w gospodarstwach rolnych, leśnych, ogrodowych, hodowlanych i rybnych i w zakładach pracy, ściśle z temi gospodarstwami związanych, a nie mających charakteru przemysłowego lub handlowego, a więc i robotnicy, tudzież służba domowa.

Funkcjonarjusze niżsi prowizoryczni podlegają ubezpieczeniu — w myśl ustępu 4 art. 6 ustawy — na wypadek niezdolności do pracy wskutek wszelkich przyczyn (art. 1 p. 2 lit. „b“), przeto wypadki takich funkcjonarjuszy należy również zgłaszać do ubezpieczalni.

Praktykanci i wolontarjusze, którzy jako uczniowie lub absolwenci szkół zawodowych i akademickich, odbywają praktykę, wymaganą przez przepisy ustawowe lub danej uczelni dla przysposobienia się do zawodu, podlegają ubezpieczeniu tylko od wypadku i choroby zawodowej (art. 1 pkt. 2 lit. „a“ ustawy)

Podając powyższe do wiadomości, Kuratorjum poleca:

1) pouczać ubezpieczonych o przysługującym im z tego tytułu prawach oraz obowiązkach,

2) wykonywać ściśle zarządzenia, obciążające pracodawcę,

3) przy „księdze ewidencji wypadków“, wzgl. niezależnie od tej księgi prowadzić dla użytku Kuratorjum ewidencję wypadków oraz ewidencję zasiłków (rent), udzielanych z tego tytułu przez ubezpieczalnie społeczne. Wykaz taki winien zawierać: imię, nazwisko, charakter służbowy ubezpieczonego, datę i bliższe określenie wypadku, czas trwania niezdolności do pracy, wysokość i rodzaj świadczeń, udzielonych przez ubezpieczalnię społeczną oraz czas ich pobierania. Wykazy te przechowywać należy w zakładzie szkolnym, gdzie służyć będą jako materjał do statystyki, prowadzonej przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

39.

Nr. BP-3749/35. Kraków, dnia 23 marca 1935 r.

Do

Dyrekcyj państwowych szkół średnich ogólnokształcących, zakładów kształcenia nauczycieli, szkół zawodowych oraz Inspektorów Szkolnych w Okręgu w sprawie

zawierania umów z pracownikami, niepodlegającymi obowiązkowi ubezpieczenia.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 listopada 1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych, zmienione ustawą z dnia 15. III. 1934 r. (Dz. U .R. P. Nr. 39, poz. 347), jak również ustawa z dnia 28. III. 1933 r. o ubezpieczeniu społecznem, zmieniona rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. (Dz. U. R. P. Nr. 95, poz. 855) wyszczególniają w art. 5 szereg osób, niepodlegających obowiązkowi ubezpieczenia. Wśród osób tych znajdują się przedewszystkiem etatowi stali funkcjonarjusze państwowi, praktykanci, uczestnicy Państwowego Zakładu Emerytalnego, oraz zawodowi wojskowi.

W myśl punktów 3 i 3 a) wymienionego na wstępie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej nie podlegają oni ubezpieczeniu z tytułu wszelkich zatrudnień.

Nie podlegają również ubezpieczeniu z zastrzeżeniami jak poniżej: pracownicy przedsiębiorstw i zakładów państwowych, jeżeli przysługują im uprawnienia emerytalne nie mniejsze niż funkcjonarjuszom państwowym; pracownicy Banku Polskiego, P. K. O., Państwowego Banku Rolnego i Banku Gospodarstwa Krajowego, Związków samorządowych i innych instytucyj publiczno-prawnych oraz przedsiębiorstw i zakładów tych związków i instytucyj, pracownicy dóbr żywieckich rodziny Habsburgów z Żywca — jeżeli z tytułu zatrudnienia głównego przysługują im uprawnienia nie mniejsze niż przewidziane w ubezpieczeniu społecznem. Ponadto wolne są od obowiązku ubezpieczenia osoby, mające inne stałe źródła dochodowe, nie uzasadniające obo-

wiązku ubezpieczenia i przewyższające zarobek, wynikający z danego kontraktu.

Przypominając o powyższem, polecam przy nadsyłaniu umów z pracownikami kontraktowymi podawać we wnioskach do Kuratorjum nieodzownie — obok imienia i nazwiska, przedmiotu i ilości godzin nauczania, kwalifikacyj nauczyciela i czasu trwania umowy — również dane co do stanowiska względnie innych zajęć i źródeł dochodu kandydata. Dane te należy załączać nawet w tych wypadkach, kiedy kandydat pozostaje już w stosunku służbowym z Kuratorjum. — Jak wykazała dotychczasowa praktyka, zaniedbanie umieszczania tych danych we wnioskach o zatwierdzenie umowy powodowało nieraz zbędne opłacanie przez Skarb Państwa oraz potrącanie ubezpieczonemu składek do ubezpieczalni społecznej.

Równocześnie w związku z przekazaniem PP. Dyrektorom (Kierownikom) i PP. Inspektorom Szkolnym — w myśl postanowień art. 282 i 269 ustawy — czynności zgłaszania do ubezpieczalni pracowników kontraktowych (okólnik Kuratorjum Nr. 12 z dnia 16 lutego 1935 r. L. BP-2754/35) polecam przed dokonaniem zgłoszenia zbadać dokładnie, czy dany kandydat nie odpowiada jednemu z warunków, powodujących zwolnienie go od obowiązku ubezpieczenia.

Zwracam przytem uwagę na okoliczność, że wszyscy pracownicy umysłowi, a więc i nie posiadający żadnego z warunków, wyszczególnionych w art. 5 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o ubezpieczeniu pracowników umysłowych, mogą nie podlegać obowiązkowi ubezpieczenia, jeżeli zatrudnienie, uzasadniające obowiązek ubezpieczenia, wykonywają w czasie nie więcej niż 14 dni w miesiącu, a to w myśl art. 7 ust. 1 wymienionego rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej. Przed zgłoszeniem przeto do ubezpieczalni należy sprawdzić dokładnie, w ilu dniach w miesiącu odbywa dany pracownik (nauczyciel) obowiązki, wypływające z umowy.

Należy pamiętać, że zatrudnienie w ciągu nie więcej niż 14 dni w miesiącu zwalnia od obowiązku ubezpieczenia tylko pracowników umysłowych, zasady bowiem zgłaszania pracowników, podlegających ustawie z dnia 28 marca 1933 r. o ubezpieczeniu społecznem, są odmienne od zasad ubezpieczenia pracowników umysłowych. — Obowiązek ubezpieczenia w myśl art. 8 ustawy o ubezpieczeniu społecznem powstaje z dniem faktycznego rozpoczęcia pracy. Natomiast obowiązek ubezpieczenia pracowników umysłowych powstaje od 1-go dnia miesiąca następującego po rozpoczęciu pracy przez pracownika umysłowego, jeżeli zatrudniony był przed 1-szym następnego miesiąca co najmniej 14 dni (art. 7 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o ubezpieczeniu pracowników umysłowych).

Wobec zbliżającego się końca roku szkolnego i terminu zawierania umów na przyszły rok szkolny polecam ściSłe stosowanie się do podanych wyżej wskazówek przy zawieraniu umów.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

40.

Nr. BP-9963/35. Kraków, dnia 1. IV. 1935 r.

Do

Dyrekcyj państwowych szkół średnich ogólnokształcących, zakładów kształcenia nauczycieli, szkół zawodowych i Inspektorów Szkolnych w Okręgu w sprawie

kosztów przejazdu, diet, kosztów przewozu urządzenia domowego i ryczałtu przy przeniesieniach z urzędu lub w drodze konkursu oraz na własną prośbę.

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w okólniku Nr. 33 z dnia 22 marca 1935 r. Nr. BP-31665/34 w porozumieniu z Ministerstwem Skarbu wyjaśniło w sprawie wymienionej w nagłówku, w szczególności, czy przeniesionym na własną prośbę przysługują diety i zwrot kosztów przejazdu, co następuje:

W przepisie § 23 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 marca 1934 r. (Dz. U. R P Nr. 35, poz. 320) wymienione są: 1) diety, 2) zwrot kosztów przejazdu, 3) ryczałt i 4) zwrot kosztów przewozu urządzenia domowego, jako przysługujące w razie przeniesienia z urzędu lub w drodze konkursu. W ten sposób określona została w tym paragrafie całkowita należność z tego tytułu, wynikająca już z § 2 punkt III cytowanego rozporządzenia.

W związku z powyższem zawarte w punkcie 5) wyrazy „należność określona w paragrafie niniejszym" odnoszą się do wszystkich wymienionych wyżej elementów należności z tytułu przeniesienia, a zatem żadna z części tej należności nie przysługuje przy przeniesieniach na własną prośbę, gdyż przyznanie jej w całości lub części zależy od uznania właściwej władzy naczelnej.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

41.

Nr. I-9388/35. Kraków, dnia 18. IV. 1935 r.

Do

Panów Inspektorów Szkolnych i Kierowników publicznych szkół powszechnych w Okręgu w sprawie

ogrodów szkolnych.

Według nowego programu nauki w publicznych szkołach powszechnych III stopnia z językiem polskim nauczania (tymczasowy), ustalonego rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 12 lipca 1934 r. (Nr. I. Pr. 2557/34), do zakresu zajęć praktycznych wchodzą zajęcia w ogrodzie oraz zajęcia gospodarcze i hodowlane. Ten dział zajęć praktycznych może być należycie zrealizowany tylko w tym wypadku, jeżeli przy szkołach będą prowadzone ogrody szkolne. Wyjaśnienia, dotyczące zakładania i prowadzenia ogrodów szkolnych, są zawarte w uwagach do całości programów poszczególnych przedmiotów na str. 404 — 410.

Ogród szkolny powinien być uruchomiony tam, gdzie przy szkole znajduje się grunt szkolny, własny lub wydzierżawiony na ten cel, a w szkole jest kierownik lub nauczyciel odpowiednio przygotowany do prowadzenia zajęć praktycznych w ogrodzie szkolnym. P. P. Inspektorowie Szkolni i Kierownicy szkół winni troszczyć się o to, aby w szkołach, przy których już jest odpowiedni grunt na ogród szkolny, jeden z nauczycieli został należycie przygotowany do prowadzenia ogrodu szkolnego. Przygotowanie można osiągnąć przez ukończenie odpowiednich szkół i kursów rolniczo-ogrodniczych, samokształcenie i praktykę; Kuratorjum, pragnąc przyjść z pomocą nauczycielstwu w tej sprawie, zorganizowało kilka konferencyj, poświęconych prowadzeniu ogrodów szkolnych. Takie konferencje jeszcze będą organizowane.

Stosunek ogrodu szkolnego do ogrodu kierownika szkoły i ewentualnie nauczycieli jest określony na stronie 408 — 409 nowego programu. Przy podziale ziemi przyszkolnej na ogród szkolny i kierownika szkoły należy dać pierwszeństwo ogrodowi szkolnemu. Obszar gruntu na ogród szkolny wskazany w programie na stronie 405 ust. 3. Bardziej szczegółowe wskazówki w sprawie zakładania i prowadzenia ogrodów szkolnych Kuratorjum ogłasza w części nieurzędowej Dziennika Urzędowego Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego Nr. 4.

Tam, gdzie przy szkołach niema odpowiedniego obszaru ziemi na ogród szkolny, należy zainteresować sprawą ogrodów szkolnych samorząd powiatowy i gminy i spowodować, by dostarczyły odpowiedni grunt na ten cel.

Ogrody szkolne polecam P. P. Inspektorom Szkolnym i Kierownikom Szkół otoczyć troskliwą opieką, aby ten warsztat pracy uczniów stał na odpowiednim poziomie i był czynnikiem wychowawczym szczególnie w kierunku przygotowania praktycznego i gospodarczego do życia.

Nadmieniam, że zakładanie i prowadzenie ogrodów szkolnych nie może w żadnym wypadku narażać na koszt kierownika szkoły, nauczycielstwa oraz rodziców uczniów.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

Nr. I-8525/35. Kraków, dnia 11. IV. 1935 r.

42.

Do

Dyrekcyj państwowych i prywatnych szkół średnich ogólnokształcących, zakładów kształcenia nauczycieli oraz Inspektorów szkolnych w Okręgu w sprawie

organizacji roku szkolnego w szkolnictwie ogólnokształcącem.

W związku z organizacją roku szkolnego 1935/36 w szkolnictwie ogólnokształcącem, p. Minister W. R. i O. P. zarządził rozporządzeniem z dnia 6 kwietnia 1935 r. Nr. II — 2075/35 (Okólnik Nr. 37), co następuje:

I. Szkolnictwo powszechne.

1. Z początkiem roku szkolnego 1935/36 wchodzą w okres obowiązku szkolnego na terenie całego Państwa dzieci urodzone w r. 1928.

Dotychczasowe rygory, związane z niespełnianiem obowiązku szkolnego, pozostają aż do odwołania bez zmiany, przyczem jednak główną uwagę należy zwrócić na regularne uczęszczanie na naukę uczniów, t. j. tych dzieci w wieku obowiązku szkolnego, które zostały do szkoły przyjęte.

Podstawą organizacyjną pozostaje nadal, jak obecnie, liczba uczniów, pobierających faktycznie naukę w danej publicznej szkole powszechnej, a nie liczba dzieci w wieku obowiązku szkolnego,

należących do obwodu danej szkoły.

2. W roku szkolnym 1935/36 wchodzi całkowicie w życie statut publicznych szkół powszechnych (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. z r. 1933, Nr. 14, poz. 194), z tem, że narazie nie będą obowiązywały §§ 77 — 80, 87 i 91.

Ponadto wyjaśniam:

a) Wprowadzając stopniowo zgodnie z dotychczasowemi zarządzeniami koedukację (§ 5), należy baczniejszą jeszcze, niż dotąd, zwrócić uwagę na przystosowanie budynku, odpowiedni dobór sił nauczycielskich, rozmieszczenie uczniów w klasie, stosowanie odpowiednich metod i t. p.

b) Do czasu wydania oddzielnego zarządzenia o przekształceniu publicznych szkół powszechnych zgodnie z ustawą ustrojową pozostają dotychczasowe orzeczenia organizacyjne poszczególnych szkół bez zmiany, przyczem przepisy statutu, odnoszące się do szkół I stopnia, mają zastosowanie do szkół 1 i 2-klasowych, względnie do szkół o 1 i 2 nauczycielach, odnoszące się do szkół II stopnia — mają zastosowanie do szkół 3 i 4-klasowych, względnie do szkół o 3 i 4 nauczycielach, przepisy zaś odnoszące się do szkół III stopnia mają zastosowanie do szkół 5, 6 i 7-klasowych, względnie do szkół o 5, 6 i 7 lub więcej nauczycielach.

c) W związku z § 7 szkoły, mające więcej niż 14 oddziałów, ulegać winny stopniowemu zmniejszeniu liczby oddziałów, przyczem dzielenie ich winno być ostrożne i należycie przygotowane pod względem personalnym i lokalowym.

d) § 11 a. — Tworzenie zespołu dla zorganizowania nauki religji uczniów różnych wyznań nie powinno być stosowane zbyt rygorystycznie.

e) §§ 11 b i 56. — Podział klas na grupy przy nauce niektórych przedmiotów winien być zasadniczo zaniechany, o ile potrzebne na ten cel godziny etatowe lub nadliczbowe mogą być użyte na cele związane z normalną organizacją szkół.

f) § 13 — odnosić się będzie jedynie do szkół, w których obchodzi się święta tylko jednego wyznania lub obrządku, § 14 zaś nie będzie się stosował do szkół, świętujących obok niedzieli i sabat.

g) Godzina lekcyjna (§ 15) trwa w szkołach, w których nauka odbywa się w klasach połączonych (przyczem nie należy tu uwzględniać szkół z łączeniem klas jedynie na naukę religji, śpiewu lub ćwiczeń cielesnych) 50 minut, w szkołach innych 45 minut.

h) Należy przystąpić w związku z § 42 do opracowania w ramach możliwości programu (naprzykład 3-letniego) planowego zaopatrzenia szkół przedewszystkiem w te środki pomocnicze i urządzenia szkolne, których brak zasadniczo utrudnia osiągnięcie pożądanych wyników nauczania i wychowania.

i) W związku z tem oraz z realizacją nowych programów nauczania i wychowania zasługuje na szczególną uwagę potrzeba opieki i należytego wyzyskania t. zw. ogrodów szkolnych. Baczyć jednak przytem należy, by przez zbytnie nasilenie tej akcji nie powodować wypaczenia jej, szczególnie na terenie wsi.

j) Ponieważ spotykany często nadmiar zeszytów szkolnych i związana z tem zbyt wielka ilość niepotrzebnej i niekontrolowanej pisaniny, rysowania i t. p. jest czynnikiem, który (niezależnie od trudności finansowych rodziców) niewątpliwie wpływa ujemnie na wyniki pracy szkolnej, należy zwrócić uwagę, by pisanie, rysowanie i t. p. zgodne było z istotnemi potrzebami nauki i wskazaniami programu.

k) Stosowane rozkładanie materjału programowego i opracowywanie t. zw. planów wychowawczych winno jako wynik pracy indywidualnej i zbiorowej (Rada Pedagogiczna) mieć charakter naprawdę życiowy i zgodny z potrzebami środowiska i szkoły.

l) Organizując przy szkołach świetlice dla dzieci szkolnych, należy pamiętać o tem, że nie chodzi tu o ilość, ale o faktyczną jakość i potrzebę w stosunku do szkół i dzieci, dla których tego rodzaju forma pracy jest niezbędna.

ł) Łącząca się z tem organizacja opieki nad dzieckiem biednem i w trudnych żyjącem warunkach (dożywianie, zaopatrywanie w obuwie, odzież, podręczniki, przybory szkolne i t. p.) winna być zgodnie z dotychczasowem zaleceniem nadal kontynuowana i doskonalona, przyczem zainicjowana na niektórych terenach akcja międzyszkolna w tym zakresie zasługuje na dalsze rozszerzenie.

m) Właściwe postawienie powyższych spraw wpłynie niezawodnie na zmniejszenie wiążącej się z tem nadmiernej drugoroczności, której badanie i zapobieganie w poszczególnych wypadkach winno się opierać na gruntownem poznawaniu przyczyn i szukaniu najwłaściwszych środków zaradczych.

Powołując się na dotychczas wydane przepisy i wyjaśnienia, dotyczące poszczególnych paragrafów statutu, zaznaczam, iż zupełne jego przystosowanie i zrealizowanie może się dokonać tylko stopniowo.

3. Ponieważ ostatnie sprawozdania z organizacji publicznych szkół powszechnych wykazują poważny wzrost liczby szkół z ilością uczniów poniżej 40, należy poddać rewizji konieczność ich istnienia.

4. Szkoły, które w bieżącym 1934/35 roku szkolnym są szkołami o 3 nauczycielach, mogą być w roku szkolnym 1935/36 przekształcane na szkoły o 2 nauczycielach przy uwzględnieniu ogólnych zasad organizacyjnych.

5. W szkołach wydziałowych podlegają likwidacji w roku szkolnym 1935/36 klasy IV-te.

6. W szkołach o 2 i 4 nauczycielach, w których religji uczy nauczyciel tej szkoły, należy wprowadzić warjanty bez godzin nadliczbowych.

W szkołach tych, nawet gdy religji nie uczy nauczyciel danej szkoły, należy stosować warjanty bez godzin nadliczbowych, jeśli do nich można skierować praktykanta i w ten sposób zaoszczędzić godziny etatowe lub nadliczbowe.

7. Obowiązujące dotychczas wskazania, dotyczące kolejności przyjmowania dzieci do kl. I-ej, należytego wyzyskania sił nauczycielskich oraz akcji w sprawie izb szkolnych winny być nadal brane pod uwagę.

8. Przy organizacji pracy w roku szk. 1935/36 będą nadal obowiązywały przepisy podane w Dziale IV okólnika Nr. 31 z dnia 10 marca 1934 r. (II P - 1865/34 Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 2, poz. 24) z uzupełnieniami w pkt. 2, wynikającemi z wprowadzenia nowych warjantów oraz zawarte w Dziale V tego okólnika plany godzin z dodaniem następujących warjantów:

Szkoły o jednym nauczycielu.

Warjant b.

dla szkoły z ilością uczniów do 40 włącznie, w których religji uczy nauczyciel tej szkoły.

Przedmiot	Klasy			
	I	II	III	IV
Religja	2		1 + 1	1 + 1
Język polski	3 + 3	3 + 3	3 + 4	2 + 3
Historja	—	—	—	1 + 1
Geografja i przyroda	—	—	2 + 1	2 + 1
Arytmetyka z geometrją	2 + 2	2 + 2	2 + 2	2 + 2
Rysunek	—	—	1	
Zajęcia praktyczne	—	—		
Śpiew	—	—	1	
Ćwiczenia	—	—		
Godziny ucznia	12	12	18	18
Godziny nauczyciela	12		18	

Razem godzin nauczyciela 30.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych.

Wobec braku lub ograniczenia wymiaru czasu, przeznaczonego na osobne lekcje rysunku, zajęć praktycznych, śpiewu i ćwiczeń cielesnych, należy na lekcjach innych przedmiotów uwzględnić ćwiczenia i czynności pomocnicze z tych zakresów.

Warjant c.

dla szkoły z ilością uczniów od 41 do 60 włącznie, w których religji uczy nauczyciel tej szkoły.

Przedmiot	Klasy I	II	III	IV
Religja	2 (I–II)		1 + 1	1 + 1
Język polski	4 + 3	3 + 4	3 + 4	2 + 3
Historja	—	—	—	1 + 1
Geografja i przyroda	—	—	2 + 1	2 + 1
Arytmetyka z geometrją	2 + 2	2 + 2	2 + 2	2 + 2
Rysunek			1 (III–IV)	
Zajęcia praktyczne				
Śpiew	1 (I–II, Rysunek – Ćwiczenia cielesne)		1 (III–IV)	
Ćwiczenia cielesne				
Godziny ucznia	14	14	18	18
Godziny nauczyciela	14 (I–II)		18 (III–IV)	

Razem godzin nauczyciela 32: 30 etatowych i 2 nadliczbowe.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych.

Wszędzie tam, gdzie wymiar czasu przeznaczonego na osobne lekcje rysunku, zajęć praktycznych, śpiewu i ćwiczeń cielesnych jest bardzo ograniczony, należy wydatniej uwzględniać na innych lekcjach ćwiczenia i czynności pomocnicze z tych zakresów, wyzyskując ponadto dla ćwiczeń cielesnych i śpiewu możliwości odbywania lekcyj poza izbą szkolną, a dla rysunku i zajęć praktycznych okresy niepogody.

Szkoły o pięciu nauczycielach [1]).

Warjant a.

Przedmiot	Klasy I	II	III	IV	V	VI	VII
Religja	2	2	2	2	2	1 + 1	1 + 1
Język polski	7	7	7	7	5	3 + 3	3 + 3
Historja	—	—	—	—	3	2 + 1	0/3 + 1
Geografja	—	—	4 (Geografja i Nauka o przyrodzie)	5 (Geografja i Nauka o przyrodzie)	3	2 + 1	3 + 1/0
Nauka o przyrodzie	—	—			3	3	3 + 1
Arytmetyka z geometrją	3	4	4	4	4	2 + 2	2 + 2
Rysunek	1	1	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	1	2	3	3	3	2	2
Śpiew	1	1	2 (III–IV)		2	2 (VI–VII)	
Ćwiczenia cielesne	1	1	2	2	2 chł. (V–VII)	2 dziew. (V–VII)	
Godziny ucznia	16	18	26	27	29	30	29
Godziny nauczyciela	16	18	51 (III–IV)		68 (V–VII)		

1 godzina chóru.

Razem godzin nauczyciela 154: 142 etatowe i 12 nadliczbowych.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych.

[1]) Podane warjanty a i b nie wprowadzają żadnych zmian w ilości i przydziale godzin.

Warjant b.

Przedmiot	Klasy I	II	III	IV	V	VI	VII
Religja	2	2	2	2	2	1+1	1+1
Język polski	7	7	7	7	5	3+3	3+3
Historja	—	—	—	—	3	2+1	0/3+1
Geografja	—	—	4	5	3	2+1	3+1/0
Nauka o przyrodzie	—	—			3	3	3+1
Arytmetyka z geometrją . . .	3	4	4	4	4	2+2	2+2
Rysunek	1	1	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	1	2	3	3	3	3	3
Śpiew	1	1	2	2		2	
Ćwiczenia cielesne	2	2	2		2 chł.		2 dziew.
Godziny ucznia	17	19	26	27	29	30	29
Godziny nauczyciela . . .	17	19	49			68	

1 godzina chóru.

Razem godzin nauczyciela 154: 142 etatowe i 12 nadliczbowych.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych.

Szkoły o sześciu i więcej nauczycielach.

Warjant c.

Przedmiot	Klasy I	II	III	IV	V	VI	VII
Religja	2	2	2	2	2	1+1	1+1
Język polski	7	7	7	6	5	3+3	3+3
Historja	—	—	—	—	3	3	0/4
Geografja	—	—	3	5	3	3	4/0
Przyroda	—	—			3	3	4
Arytmetyka z geometrją . . .	3	4	4	4	4	3+1	3+1
Rysunek	1	1	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	1	2	2	2	3	3	3
Śpiew	1	1	2	2	2	2	
Ćwiczenia cielesne	1	1	2	2	2 chł.		2 dziew.
Godziny ucznia	16	18	24	25	29	30	29
Godziny nauczyciela . . .	16	18	24	25		74	

1 godzina chóru.

Razem godzin nauczyciela 158: 140 etatowych i 18 nadliczbowych.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych.

Warjant d.

Przedmiot	Klasy						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Religja	2	2	2	2	2	2	2
Język polski	7	7	7	6	5	5	5
Historja	—	—	—	—	3	3	0/4
Geografja	—	—	3	5	3	3	4/0
Przyroda	—	—	}	}	3	3	4
Arytmetyka z geometrją	3	4	4	4	4	4	4
Rysunek	1	1	2	2	2	2	2
Zajęcia praktyczne	1	2	2	2	3	3	3
Śpiew	1	1	2	2	2	2	2
Ćwiczenia cielesne	1	1	2	2	2	2	2
Godziny ucznia	16	18	24	25	29	29	29
Godziny nauczyciela	16	18	24	25	29	29	29

1 godzina chóru.

Razem godzin nauczyciela 170.

Ponadto 10 minut codziennych ćwiczeń cielesnych.

Warjanty c i d mogą być zastosowane w szkołach z oddziałami równoległemi, względnie w miejscowościach z większą liczbą szkół, przyczem ze względu na zajęcia praktyczne należałoby brać pod uwagę liczebność klas oraz warunki pracy, pozwalające na należytą organizację tych zajęć.

Zastosowanie warjantu c lub d umożliwi w pewnych wypadkach uzyskanie godzin i etatów, które będą mogły być użyte na cele wskazane w punkcie 9.

9. Zaoszczędzone ewentualnie przez powyżej wskazaną organizację nauczania etaty nauczycielskie winny być wyzyskane przedewszystkiem na zmniejszenie nadmiernego niekiedy obciążenia szkół, zwłaszcza o 1, 2 i 3 nauczycielach, poczynając od najbardziej obciążonych, a w związku z tem na pewne wyrównanie obciążenia szkół o jednakowej liczbie nauczycieli, przyczem, o ile możności nie powinno być szkół poniżej dolnej granicy obciążenia, wskazanego w § 92 statutu, obok szkół, wymagających dodania 2 lub więcej sił nauczycielskich w stosunku do górnej granicy wymienionej normy obciążenia.

Ta wyrównawcza akcja spowoduje niejednokrotnie konieczność przeniesienia nietylko etatów, ale i nauczycieli, należy ją zatem organizacyjnie odpowiednio przygotować.

10. Ze względu na znaczne obecnie różnice obciążenia szkół na terenach różnych obwodów szkolnych będzie nadal aktualne przesunięcie pewnej liczby etatów z jednych obwodów do drugich — zgodnie z wydanemi wskazaniami o charakterze personalnym.

11. Wobec szczupłości kredytów na etaty oraz wobec niemożności opierania bytu szkół na kredytach, przeznaczonych na inne cele, otwieranie nowych szkół winno być ograniczone do wypadków najkonieczniejszych.

12. W sprawie organizacji publicznych szkół powszechnych i oddziałów specjalnych dla umysłowo upośledzonych, moralnie zaniedbanych, głuchoniemych i niewidomych, należy się trzymać wskazówek, udzielonych poszczególnym Kuratorjom w roku szkolnym 1934/35.

Aczkolwiek brak jeszcze programów nauczania, zatwierdzonych przez Ministerstwo wyłącznie dla szkół specjalnych różnych typów, należy jednak zwrócić baczniejszą niż dotąd uwagę, by w szkołach tych, zwłaszcza dla niewidomych, moralnie zaniedbanych i głuchoniemych, wyraźniej stosowano zasadnicze wymagania nowych programów szkół normalnych przy zrozumiałem uwzględnieniu różnic, dyktowanych jakością czy stopniem anormalności uczniów. Wymagało to będzie oczywiście częstszych wizytacyj tych szkół i intensywniejszej opieki nad ich nauczycielami.

W związku z tem Ministerstwo zwraca uwagę na konieczność stopniowej, rychłej jednak wymiany nauczycieli niekwalifikowanych w tych szkołach i oddziałach i zastępowania ich absolwentami Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej.

13. We wszystkich klasach szkół o 5 i więcej nauczycielach z polskim językiem nauczania będzie obowiązywać od początku roku szk. 1935/36

nowy program nauki (tymczasowy) wprowadzony rozporządzeniem z dnia 12 lipca 1934 r. Nr. I. Pr - 2857/34 (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 6—7, poz. 93).

W sprawie programów dla innych szkół będzie wydane osobne zarządzenie.

14. Organizację szkół z niepolskim językiem nauczania oraz szkół dwujęzycznych należy oprzeć na wskazaniach, podanych w cytowanym okólniku Nr. 31 z r. 1934 (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 2, poz. 24).

W sprawie programu w tych szkołach wydane zostanie osobne zarządzenie.

II. Szkolnictwo średnie ogólnokształcące.

A) Szkoły Państwowe.

1. W wypadkach, gdy klasy I-sze gimnazjów według nowego ustroju z początkiem roku szkolnego 1935/36 nie będą mogły pomieścić młodzieży, napływającej w znaczniejszej ilości po ukończeniu sześciu oddziałów szkoły powszechnej, mogą być otwierane oddziały równoległe tych klas, ściśle w ramach przyznanych etatów, godzin nadliczbowych i kontraktowych bez zwiększenia wydatków na lokale, przyczem dążyć należy do tego, aby ilość oddziałów klas pierwszych nie zwiększać ponad przewidzianą w Statucie.

2. Kandydaci do klasy I-ej przyjmowani są w poczet uczniów gimnazjum na podstawie egzaminu wstępnego.

Dopuszczeni do egzaminu winni być bez względu na liczbę zgłoszeń wszyscy kandydaci, którzy do dnia 20 sierpnia 1935 r. będą mieli ukończonych conajmniej lat 12, a nie przekroczą lat 16.

W stosunku do młodzieży, która się zgłasza do gimnazjum ze świadectwem ukończenia sześciu oddziałów szkoły powszechnej, można w bieżącym roku szkolnym nie przestrzegać postanowienia, dotyczącego dolnej granicy wieku.

Sprawę przyjmowania uczniów i przepisy egzaminu wstępnego określi dokładnie osobny regulamin.

3. Plany godzin w klasach I, II i III gimnazjów państwowych będą w roku szkolnym 1935/36 następujące (patrz tabela na str. 70).

Nauka religji odbywa się w języku macierzystym uczniów.

4. Zwalniające się, wskutek likwidacji kursów IV w seminarjach nauczycielskich, lokale szkolne, o ile nie będą niezbędne dla szkolnictwa średniego, należy tam, gdzie zajdzie tego potrzeba, przeznaczyć w roku szkolnym 1935/36 na cele szkolnictwa powszechnego, przytem — umieszczając w seminarjum te lub inne klasy szkoły powszechnej — należy się kierować potrzebami praktyki pedagogicznej tego seminarjum, a więc pomienione klasy szkoły powszechnej traktować poniekąd jako uzupełnienie szkoły ćwiczeń. Oddziałom szkoły powszechnej należy w tych wypadkach umożliwiać korzystanie również z pomocy naukowych i pracowni seminarjum. Pomoce szkolne, które po zlikwidowaniu kursów IV względnie po całkowitej likwidacji czy komasacji seminarjów nauczycielskich okażą się zbędne, należy wypożyczać gimnazjom, których dyrekcje ponoszą odpowiedzialność za całość i zwrot wypożyczonego inwentarza.

5. W sprawach otwierania przy państwowych seminarjach nauczycielskich lub zamiast nich klas gimnazjalnych — Ministerstwo zdecyduje w każdym poszczególnym wypadku na podstawie nadesłanych przez Kuratorjum wniosków. Wnioski te powinny dotyczyć zarówno każdej klasy I-szej, która miałaby istnieć przy seminarjum w roku szkolnym 1935/36 — niezależnie od tego, czy istnieje już w roku bieżącym, jak i każdej klasy II-ej względnie III-ej w tych seminarjach, w których już istnieje obecnie klasa I, względnie II-ga W wypadkach przewidywania przez Kuratorjum ewentualnego zwinięcia względnie nieotwierania klasy II względnie III, należy we wniosku wyjaśnić, w jaki sposób Kuratorjum zamierza zapewnić młodzieży, uczęszczającej do tej klasy, możność dalszej nauki.

6. W roku 1935/36 mogą być otwierane za zezwoleniem Ministerstwa nowe klasy szkół ćwiczeń przy państwowych seminarjach nauczycielskich — przedewszystkiem w tym szkołach, w których przewiduje się licea pedagogiczne oraz tam, gdzie ze względu na potrzebę zatrudnienia nauczycieli zajdzie tego bezwzględna konieczność, z tem zastrzeżeniem, iż liczba uczniów w klasie musi dojść co najmniej do 40. W zasadzie w szkole ćwiczeń wogóle powinno być niemniej niż 40 uczniów w klasie. Jeżeli obecnie liczba uczniów w poszczególnych klasach nie dosięga tej wysokości, należy starać się doprowadzić do tej liczby, dopełniając dziećmi ze szkół powszechnych, wobec których stosować należy możliwe ulgi w taksach, gdy się jednak okaże to niemożliwe, klas już istniejących zwijać z tego powodu nie należy.

7. Wolne miejsca w państwowych internatach seminaryjnych należy wszędzie tam, gdzie wa-

Plany godzin w klasach I, II i III gimnazjów państwowych w roku szkolnym 1935/36.

Gimnazja z polskim językiem nauczania.

	Przedmioty i zajęcia	Klasy		
		I	II	III
Obowiązkowe	Religja	2	2	2
	Język polski	6/3 [1])	4	4
	Język łaciński	0/5 [1])	4	4
	Język obcy nowożytny	6/4 [1])	4	4
	Historja	3	3	3
	Geografja	3	2	2
	Biologja	3	3	—
	Fizyka i chemja	—	—	4
	Matematyka	3	4	4
	Zajęcia praktyczne	2	2	2
	Ćwiczenia cielesne	2	2	2
	Ogółem	30	30	31
	Język ruski (obowiązuje tylko w gimnazjach, w których odbywa się obowiązkowe nauczanie tego języka [2]).	2	2	2
	Ponadto: a) 10 minut gimnastyki codziennej; b) 2 godz. tygodniowo zabaw, gier i sportów oraz gier i ćwiczeń polowych (na zespół nieprzekraczający 90 uczniów); c) 1 godzina na miesiąc obowiązkowych audycyj muzycznych [3]).			
Nadobowiązkowe	Drugi język obcy nowożytny [4])	Od drugiego półrocza kl. II 2 godz. tyg.		
	Rysunek	2 godz. tyg. na każdym stopniu nauczania tego przedmiotu.		
	Muzyka	1—4 godz. tyg.		

runki na to pozwolą, udostępnić przedewszystkiem młodzieży, pochodzącej ze wsi, a uczęszczającej do gimnazjów państwowych. O przyjęciu do internatu decydować będzie dyrektor seminarjum, na którego ręce winny wpłynąć podania zaopatrzone opinją dyrekcji gimnazjum. Opiekę wychowawczą i nadzór będzie spełniał dyrektor seminarjum w porozumieniu i przy pomocy dyrektorów gimnazjów, których uczniowie przyjęci zostali do internatów.

W przypadkach, w których seminarja nauczycielskie ulegną komasacji względnie likwidacji, a internaty zostaną opróżnione z kandydatów, opiekę nad internatem zlecić należy dyrektorowi państwowego gimnazjum, a w braku tegoż — państwowej szkoły zawodowej w danej miejsco-

[1]) Cyfry przed kreską oznaczają liczbę godzin w pierwszem półroczu, cyfry po kresce liczbę godzin w drugiem półroczu.

[2]) Program nauki języka ruskiego w gimnazjach z polskim językiem nauczania ustali osobne zarządzenie.

[3]) Program i sposób urządzania audycyj muzycznych określi osobna instrukcja.

[4]) Sprawę drugiego języka nadobowiązkowego w klasie I-szej i dalszych określi osobne zarządzenie, które ustali również program nauczania.

wości. Wówczas dyrektor ten decyduje o przyjęciu uczniów do internatu, a spełnia nad nim nadzór w porozumieniu i przy pomocy dyrektorów innych zakładów, których uczniowie przyjęci zostali do internatu.

W przypadkach, gdy w miejscowości, w której seminarjum uległo komasacji względnie likwidacji, niema innej państwowej szkoły średniej, internat należy zwinąć, a część pozostałych stąd oszczędności, jako też oszczędności osiągnięte ze zlikwidowania kosztów administracji budynku seminarjum przeznaczyć na stypendja dla kandydatów kończących studja w zakładzie, do którego zostali przydzieleni, w celu zabezpieczenia im utrzymania względnie kosztów nauki. Odnośne kwoty przewidzieć należy w planach finansowo-gospodarczych.

Co do przeznaczenia budynków i urządzenia po seminarjach i internatach Kuratorja nadeślą osobne wnioski.

8. Całkowita likwidacja względnie komasacja państwowych seminarjów nauczycielskich z końcem roku szkolnego 1934/35 nastąpi w wyjątkowych wypadkach drogą specjalnego zarządzenia Ministerstwa w stosunku do każdego oddziału oddzielnie na wniosek Kuratorjum, uzasadniony szczególnie ważnemi okolicznościami i tylko o tyle, o ile młodzież wyższych kursów będzie miała zapewnioną naukę w innym zakładzie, oraz pomieszczenie w internacie na dogodnych warunkach.

9. Celem umożliwienia młodzieży kursów IV seminarjów nauczycielskich, która nie uzyska promocji na kurs V-ty, ukończenia studjów, uruchomi się w razie potrzeby w kilku punktach kursy męskie i kursy żeńskie IV-go z tem, że na kursy te będzie przyjmowana także młodzież z Okręgów, które nie uruchomią własnych kursów IV-tych. W związku z tem należy przesłać do Ministerstwa bezpośrednio po zakończeniu roku szk. wykazy ilościowe uczniów i osobno uczenic z kursu IV-go, którzy nie otrzymali promocji na kurs V-ty wraz z wnioskami co do otwarcia dla nich kursów.

10. Uczniowie obecnej klasy V gimnazjum matematyczno - przyrodniczego, którzy nie otrzymają promocji do klasy VI i zapragną pobierać naukę w klasie III nowego gimnazjum, winni w ciągu roku szkolnego wyrównać zaległości w zakresie języka łacińskiego (na co zgóry należy zwrócić im uwagę; w razie większej ilości takich uczniów Kuratorjum winno utworzyć dla nich specjalne komplety do uzupełniającej nauki języka łacińskiego), — a przy klasyfikowaniu, zwłaszcza końcowem, należy brać pod uwagę specjalne trudności, jakie uczniowie ci mieli do zwalczania przy pobieraniu nauki według nowego programu. Wymagania programowe dla tych uczniów określi osobne zarządzenie.

11. Wobec konieczności ułatwienia dopływu do gimnazjów młodzieży zdolnej, a niezamożnej należy zwrócić uwagę na racjonalną rozbudowę burs oraz zapewnienie pomocy materjalnej młodzieży, budząc w jak najszerszej mierze w tym kierunku inicjatywę społeczeństwa, samorządu terytorjalnego i gospodarczego.

12. W odniesieniu do Statutu gimnazjum państwowego, ustalonego rozporządzeniem z dnia 31 października 1933 r. Nr. I. Pr-3776/33 o organizacji gimnazjów państwowych (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 13, poz. 184), przewiduje się:

a) w związku z § 7 wprowadzenie koedukacji uzależnione jest w dalszym ciągu od zgody Ministerstwa w każdym poszczególnym wypadku. Ministerstwo przypomina konieczność wprowadzenia do zakładów koedukacyjnych dostatecznej ilości sił żeńskich oraz lekarek szkolnych;

b) § 11 Statutu zmienia się o tyle, że zezwala się na podwyższenie dopuszczalnej liczby uczniów w pierwszej klasie, której nie podzielono na oddziały, względnie liczby uczniów w oddziale do 46. Zasada ta obowiązuje w stosunku do klasy I-szej. Przekroczenia norm wskazanych w § 7 są niedopuszczalne.

W stosunku do klas dawnego gimnazjum zasadę tę należy stosować w miarę możności, o ile przez to nie zwiększa się ogólna liczba oddziałów. Nie należy jednak do tych klas przyjmować uczniów nowych, gdy liczba uczniów w danej klasie wynosi 46 lub więcej;

c) § 12 ustęp ostatni Statutu należy rozumieć w tym sensie, że przy organizacji roku szkolnego 1935/36 powinno się stopniowo zmierzać do zmniejszenia ilości oddziałów do liczby statutowej.

Jeżeli jednak okaże się to niemożliwe, w roku 1935/36 liczba oddziałów pod jednem kierownictwem może przejściowo wynosić więcej niż 15 oddziałów, dążyć jednak należy do tego, aby była mniejsza, niż w roku bieżącym (przynajmniej o 1 oddział);

d) w związku z postanowieniami § 64 udziela się dyspensy od dolnej granicy wieku w myśl wskazówek zawartych w punkcie 2 niniejszego okólnika.

Programy i organizacja pedagogjów i seminarjów dla wychowawczyń przedszkoli w roku szkolnym 1935/36 zmianie nie ulegną.

B. SZKOŁY PRYWATNE.

1. Właściciele gimnazjów prywatnych mogą w przyszłym roku szkolnym uruchomić oddziały wyższe szkoły powszechnej, lecz tylko w tym wypadku, jeżeli równocześnie uruchomią oddział I-szy, II-gi i III-ci, a zatem będą prowadzić w ten sposób rozwojową szkołę powszechną. Szkoła ta powinna mieć osobne kierownictwo pedagogiczne, któreby dawało rękojmię należytego zrozumienia organizacji pracy w szkole powszechnej i podlegać będzie nadzorowi Inspektora szkolnego. Wogóle powstawaniu takich szkół nie należy czynić przeszkód, jeżeli właściciele spełniają warunki, — przewidziane w ustawie z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych (Dz. U. R. P. Nr. 33, poz. 343).

2. Prywatne seminarja nauczycielskie, które w roku szkolnym 1935/36 zachowują kursy IV-te, winny się liczyć z tem, że kursy te nie uzyskają praw szkół państwowych.

Zakładom tym nie należy czynić przeszkód w otwieraniu przy nich czteroletnich gimnazjów rozwojowych, jeżeli właściciele spełniają warunki, przewidziane w przytoczonej ustawie o szkołach prywatnych.

3. W myśl punktu a) § 2 rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 maja 1932 r. w sprawie wykonania niektórych postanowień rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych, uczniowie seminarjów prywatnych, którzy wstąpili na kurs I-szy później niż w roku szkolnym 1931/32, nie będą dopuszczeni do składania egzaminu dla eksternów.

Zachodzi konieczność szczególnie intensywnej pracy na wyższych kursach seminaryjnych, bez względu na to, ile tych kursów w szkole pozostało.

Należy tak w państwowych, jak i w prywatnych zakładach kształcenia nauczycieli na tle pracy w szkołach ćwiczeń i przy nauczaniu przedmiotów pedagogicznych wprowadzać młodzież w zasady nowego ustroju i zapoznawać z organizacją i nowemi programami szkół powszechnych.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

43.

Nr. II-9357/35. Kraków, dnia 18. IV. 1935 r.

Do

Dyrekcyj gimnazjów państwowych i prywatnych w Okręgu w sprawie

egzaminów dojrzałości, zdawanych na podstawie § 54 Regulaminu.

Uchylam postanowienia okólnika Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego z dnia 10 listopada 1932 r. Nr. II-9143/32 w sprawie w nagłówku wymienionej i zarządzam, co następuje:

I. Począwszy od roku szkolnego 1935/36 kandydaci, którzy nie zdali, jako uczniowie szkoły zwyczajnego lub rozszerzonego egzaminu dojrzałości i opuścili szkołę, mogą zdawać raz jeszcze egzamin tego samego rodzaju, typu i z temi samemi uprawnieniami:

1) przed Komisją Egzaminacyjną macierzystego zakładu, jeżeli kandydat zamierza zdawać egzamin w odstępie rocznym, t. j. w terminie wiosennym (maj — czerwiec), łącznie z abiturjentami zakładu,

2) przed obcą Komisją Egzaminacyjną, jeżeli kandydat zamierza zdawać egzamin w odstępie półrocznym.

II. W pierwszym wypadku kandydaci wnoszą podania o dopuszczenie do powtórnego egzaminu bezpośrednio do Dyrekcji tego zakładu, w którym kandydat zdawał egzamin po raz pierwszy; w drugim wypadku, t. j. jeżeli kandydat zamierza zdawać powtórny egzamin w odstępie półrocznym, należy wnosić podania udokumentowane do Kuratorjum za pośrednictwem Dyrekcji macierzystego zakładu przed 15 stycznia. Dyrekcja, przesyłając podanie do Kuratorjum, winna dołączyć protokół egzaminu dojrzałości, zdawanego przez kandydata po raz pierwszy.

III. Kandydatów, którzy zamierzają zdawać powtórny egzamin dojrzałości w odstępie półrocznym, Kuratorjum będzie przydzielało do Komisyj Egzaminacyjnych, które w tym czasie przeprowadzają egzaminy dla eksternów w Krakowie, bądź — w miarę potrzeby — także w innych większych miastach na terenie tutejszego Okręgu. O dokładnych terminach egzaminu będą powiadamiały kandydatów Komisje Egzaminacyjne.

IV. W związku z przedostatnim ustępem wymienionego na wstępie okólnika Kuratorjum wyjaśnia, że kandydaci, którzy zdawali po raz drugi z wynikiem ujemnym egzamin dojrzałości na podstawie § 54 Regulaminu, mogą zdawać po raz

trzeci wspomniany egzamin już tylko w charakterze eksternów na mocy § 62 Regulaminu.

Natomiast kandydaci, którym zezwolono na uczęszczanie do klasy VIII. na drugi rok, zdają zwyczajny lub rozszerzony egzamin dojrzałości jako zwyczajni uczniowie szkoły, a na wypadek ujemnego wyniku egzaminu — po opuszczeniu szkoły — mogą zdawać raz jeszcze, t. j. po raz trzeci, zwyczajny lub rozszerzony egzamin dojrzałości na mocy § 54 Regulaminu.

Kurator Okręgu Szkolnego:
M. B. Godecki w. r.

44.

KOMUNIKAT
w sprawie Państwowych Wyższych Kursów Nauczycielskich w r. szk. 1935/36.

W roku szkolnym 1935/36 czynne będą na Państwowych Wyższych Kursach Nauczycielskich następujące grupy: humanistyczna (język polski, historja) w Krakowie i Warszawie; geograficzno-przyrodnicza we Lwowie, Warszawie i Cieszynie; matematyczno - przyrodnicza (matematyka, przyroda żywa i martwa) w Poznaniu i Warszawie; rysunków i zajęć praktycznych (dla mężczyzn) w Warszawie, oraz śpiewu i wychowania fizycznego (dla mężczyzn i kobiet) w Poznaniu.

Oprócz urlopów płatnych przewiduje się dla uczestników urlopy płatne za zwrotem kosztów zastępstwa na raty, względnie za zwrotem kosztów zastępstwa bez spłat ratalnych oraz bezpłatne.

Świadectwa zdrowia mogą wydawać prócz lekarzy powiatowych, także lekarze szkolni czynni przy szkołach państwowych. Lekarze szkolni jednak nie są obowiązani do bezpłatnego wydawania wspomnianych świadectw zdrowia. Do podań, oprócz załączników, wymienionych w Regulaminie W. K. N., należy dołączać w miarę możności zaświadczenia z przesłuchanych kursów uzupełniających (wakacyjnych lub z lekcjami w ciągu roku szkolnego) i dowody prac (lekcyj próbnych, referatów), wykonanych na konferencjach rejonowych. Zaświadczenia tych kursów będą brane pod uwagę przy kwalifikowaniu podań.

Kandydaci, ubiegający się o urlop płatny za zwrotem kosztów zastępstwa na raty, winni zaznaczyć to wyraźnie w podaniu oraz dołączyć deklarację według wzoru, podanego w Dzienniku Urz. z r. 1929, Nr. 4, poz. 42.

Termin wnoszenia podań upływa z dniem 25 maja 1935 r.

Ostateczny termin nadesłania przez Inspektoraty podań do Kuratorjum upływa z dniem 31 maja b. r. Podania nadesłane po tym terminie nie będą rozpatrywane.

45.

KOMUNIKATY.

Na skutek rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 27 marca 1935 r. Nr. I. R. 6129/34 Kuratorjum ogłasza następujący komunikat:

„Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego jest w posiadaniu nieodebranych akcyj Banku Polskiego, wystawionych na następujące osoby:

1) Szutowiczównę Emilję,

2) Szołkowską Malwinę,

3) Kluge Wiktora, cedowana na Kurłowiczówną Marję.

Ministerstwo wzywa zainteresowanych, by zgłosili swoje miejsce pobytu, oraz udowodnili swe prawa do powyższych akcyj".

Na podstawie rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 października 1935 r. Nr. I. A. W. 682/35 Kuratorjum zawiadamia, że od dnia 1 kwietnia 1935 roku Administracja „Dziennika Urzędowego Ministerstwa W. R. i O. P." i „Oświaty i Wychowania" mieści się w Warszawie, ul. Chocimska L. 4, konto w P. K. O. Nr. 141751.

Pod tym adresem należy zwracać się w sprawach prenumeraty, umieszczania ogłoszeń i tam przesyłać pieniądze za prenumeratę i ogłoszenia.

Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego podaje niniejszem do wiadomości, że prywatne gimnazjum koedukacyjne Wydziału Powiatowego Sejmiku Włoszczowskiego w Szczekocinach zostało zlikwidowane z końcem I-go półrocza roku szkolnego 1934/35.

Szkolna Komisja Wycieczkowa przy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Krakowskiego, Plac Matejki 11, Telef. Nr. 115 - 59, przyjmuje wycieczki szkolne i opiekuje się niemi w czasie od 10 maja do 10 lipca każdego roku. Wszelką korespondencję, zgłoszenia i przekazy pieniężne należy wysyłać pod adresem:

P. Franciszek Tęczyński, Szkolna Komisja Wycieczkowa, Kraków, Plac Matejki 11. Tamże biuro Komisji otwarte dla stron między 13 a 14 i 20 a 21 prócz niedziel i świąt.

Komisja Wycieczkowa zaopiekuje się temi wycieczkami, które dopełnią następujących warunków:

1) Wycieczkę należy zgłosić do Komisji W. listem poleconym na 14 dni przed jej przyjazdem do Krakowa. Zgłoszenia uskutecznia się przesłaniem zadatku w wysokości 50 gr. od każdego uczestnika wycieczki i znaczka 25 gr. na pisemną odpowiedź. Bez zadatku zgłoszenia nie uwzględnia się pod żadnym warunkiem. Zadatek przepada, jeżeli wycieczka na oznaczony czas albo też wcale nie przyjedzie.

2) Zgłaszając wycieczkę, należy podać: a) ilość młodzieży z wyszczególnieniem płci, b) dzień (datę) i godzinę przybycia wycieczki do Krakowa.

3) Wycieczka pokrywa zadatkowane zamówienie.

4) Wycieczka może przyjechać do Krakowa, jeżeli otrzyma pisemne zawiadomienie od Komisji W. o jej przyjęciu.

5) Noclegi urządza się w czystych budynkach: na łóżkach z materacami i siennikami. Koców i prześcieradeł nie dostarcza się. Kosztorys wycieczki obliczony na jedną osobę na jeden dzień pobytu w Krakowie łącznie ze wstępami wynosi około 4—5 zł. Cena noclegu 50 gr. łóżko, 30 gr. siennik.

Aprowizacją Komisja W. się nie zajmuje, wskazuje jedynie adresy jadłodajni.

W celu utrwalenia i upamiętnienia wielkiego dziejowego znaczenia czynu Pana Marszałka Józefa Piłsudskiego został wyprodukowany dźwiękowy obraz filmowy p. t. „Sztandar Wolności“ przez wytwórnię i laboratorjum „Falanga“ pod kierunkiem p. Ryszarda Ordyńskiego.

Zebrany materjał historyczny, oparty na dokumentach, tworzy skonstruowaną całość i odtworzony jest dokładnie.

W pierwszym rzędzie film ten przeznaczony jest dla młodzieży, która winna dokładnie poznać ogrom trudu i walki dokonanej przez Wodza narodu i winna być żywo wprowadzona w ten okres życia i historji.

Na skutek rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 marca 1935 r. Nr. II. S. 1712/35 zwraca się uwagę PP. Inspektorów Szkolnych, Dyrekcyj szkół średnich oraz Kierownictw szkół powszechnych na ten film i zaleca zachęcić młodzież do zapoznania się z nim.

Wydawnictwo Rady Naukowej Wychowania Fizycznego pt. „Miernik sprawności fizycznej dla młodzieży szkolnej“ — Warszawa 1935, jest praktycznym skrótem wyników pracy Rady nad zagadnieniem znalezienia i określenia w wf. młodzieży szkolnej.

Wydawnictwo to jest przeznaczone do użytku nauczycieli (lek) ćwiczeń cielesnych i powinno być wykorzystane w pracy szkolnej dla oceny postępu w wych. fiz. i sprawności ruchowej młodzieży i z tego powodu powinno się znaleźć w bibljotekach szkolnych.

Wydawnictwo zawiera tekst i tabele obliczeniowe dla dziewcząt i chłopców.

46.

DZIAŁ NIEURZĘDOWY.

Wskazówki w sprawie prowadzenia ogrodów szkolnych.

Cel ogrodu szkolnego.

Ogrody szkolne w świetle nowych programów spełniają trzy cele: a) naukowo-wychowawcze, b) praktyczne, c) oddziaływujące na środowisko pod względem estetycznym, ekonomicznym i gospodarczym. Zadania ogrodów szkolnych omówione są szczegółowo w programach nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania.

Teren pod ogród szkolny.

Pod ogród szkolny należy wybrać teren związany bezpośrednio ze szkołą. Wrazie gdy przy budynku szkolnym niema własnego gruntu, należy spowodować, by miejscowy samorząd szkolny lub terytorjalny dostarczył odpowiedniego terenu pod ogród szkolny w najbliższem otoczeniu szkoły nie dalej jednak jak w odległości 5-ciu minut drogi dziecka od szkoły. Teren, wybrany pod ogród, powinien posiadać naświetlenie południowe lub południowo-wschodnie oraz zabezpieczoną studnię (wodociąg).

Rozplanowanie ogrodu pod ogród szkolny.

Teren przeznaczony pod ogród szkolny należy dokładnie wymierzyć i sporządzić jego plan sytuacyjny w skali 1:100 a następnie oznaczyć

dokładnie rozmieszczenie poszczególnych działów. Przy rozplanowaniu ogrodu szkolnego należy też uwzględnić orjentację względem stron świata, budynek szkolny, zabudowania gospodarcze, studnię, boisko i drogę publiczną i t. p. W szkole trzeciego stopnia o siedmiu oddziałach najodpowiedniejszym jest ogród o obszarze 2.500 m² w myśl wyjaśnień programu str. 407. Przy szkołach o małych ilościach dzieci obszar może być stosunkowo mniejszy, aby mógł być przez uczniów uprawiony zgodnie z programem zajęć praktycznych. Przykład rozplanowania ogrodu przy szkołach trzeciego stopnia podają uwagi do programu str. 407, przy mniejszej ilości obszaru podaje się poniżej przykładowo następujące rozplanowanie terenu na poszczególne działy.

L. p.	D z i a ł y	Ilość m² terenu przeznaczonego pod ogród						U w a g i
		150	400	800	1200	1600	2000	
1.	Grządki indywidualne . .	20	40	80	100	100	100	
2.	Poletka pokazowa	5	20	40	50	50	50	
3.	Kwietniki, drogi, ścieżki .	40	50	100	200	200	400	
4.	Kompostnik	5	10	20	20	30	30	
5.	Ogród warzywny	65	150	250	350	500	600	
6.	Ogród owocowy	—	100	250	420	600	600	
7.	Rezerwa	10	20	30	30	60	100	
8.	Inspekt	5	5	10	10	20	20	
9.	Szkółka drzewek i krzewów	—	5	20	20	40	100	

Do czasu rozrostu drzew można ziemię w ogrodzie owocowym przeznaczyć pod warzywa, zwiększając kosztem terenu przeznaczonego pod warzywa ilość grządek indywidualnych. W małych ogrodach o przestrzeni do 800 m² należy stosować ze względu na ilość uczniów grządki indywidualno - zespołowe (dwóch uczniów na 1 m²). Projekt planu sytuacyjnego należy wykonać wspólnie z uczniami na godzinach geografji lub arytmetyki z geometrją. Pewne odstępstwa od tej tabeli poczynić można w zależności od środowiska. W pobliżu miasta należy większą uwagę zwrócić na ogród warzywny i owocowy, w ogrodach szkolnych miejskich na część zdobniczo - kwiatową, nie zapominając jednak o innych działach. Następnie należy przystąpić dopiero do rozmieszczenia dróg. Drogi rozróżniamy g ł ó w n e (przy terenach większych) b o c z n e i b r ó z d y pomiędzy zagonami. Drogi główne muszą posiadać 1.50 m. do 3 m. szerokości, drogi boczne 1 m., a brózdy pomiędzy zagonami 0.50 m. Długość zagonów może być dowolna, szerokość (u podstawy) 1.20 m. Grządki indywidualne należy projektować wzdłuż dróg szerszych ze względu na łatwość dostępu, a długość ich ograniczyć na 10 do 15 m. Inspekt i rozsadnik należy umieścić wzdłuż ścian południowych, a kompost gromadzić — o ile możności — w miejscu nieużytecznem i zacienionem. Sadu nie należy projektować bezpośrednio przy budynku szkolnym, ze względu na późniejszy rozrost drzew, a tem samem możliwość zacienienia sal szkolnych. Sprawę ogrodu kierownika normuje program (str. 408).

Ogrodzenie.

Każdy ogród szkolny musi być odpowiednio ogrodzony. Ogrodzenie powinno być proste, łatwe do wykonania, trwałe i tanie. Ze względu na warunki ekonomiczne środowisk należy zaprowadzać żywopłoty, gdyż wyglądają pięknie i są tanie. Do czasu dostatecznego rozrostu żywopłotu należy wziąć pod uwagę ogrodzenie drewniane, w żadnym jednak wypadku nie należy silić się na siatkowe, gdy warunki ekonomiczne środowiska na to nie pozwalają. Wysokość ogrodzenia drewnianego lub żywopłotu powinna wynosić od 1.5 do 2 m. Na żywopłot nadają się w zależności od gleby: na ziemie ubogie i suche: akacja syberyjska (Caragana arborescens) roślina miododajna, wiąz polny (Ulnus Campestris); sadzić co 40 cm., ciąć trzy razy w roku. Na ziemie żyzne i wilgotne nadaje się: ligustr pospolity (Ligustrum vulgare), żywotnik zachodni (Thuja occidentalis); w ostatecznym wypadku można użyć świerka, grabu, głogu i t. p., jednak te, ze względu na szybkie opadanie dolnych części, nie two-

rzą jednolitej całości. Na żywopłoty w żadnym wypadku nie należy używać berberysu. Wymienione wyżej krzewy należy wysadzać w dwóch rzędach w szachownicę w odległości 75 cm. od granicy. Żywopłoty, odgradzające działy ogrodu wewnątrz terenu szkolnego, mogą być z ligustru i powinny być utrzymywane na wysokości 50 cm.

Gleba i jej uprawa.

Środowiskiem wzrostu roślin jest gleba. Rozmaitość typów gleb i ich odmian jest bardzo znaczna, tak że nie można stosować ogólnych recept odnośnie do uprawy. Uprawa gleby rozpada się na następujące prace: a) uprawa mechaniczna, powodująca należyty ruch powietrza i wody, a więc właściwe procesy w glebie, b) usuwanie chwastów, c) odpowiednie zasilanie nawozami. Uprawiając glebę, starać się należy osiągnąć najlepszy stan wilgotności i przewiewności, nadać glebie strukturę gruzełkowatą, a pilnie baczyć na to, by gleby nie rozpylić. Orka (kopanie) na zimę powinna być głęboka, rola powinna na zimę pozostać w grubych ostrych skibach, co ułatwia przemarznięcie i przewietrzenie się gleby (poprawa struktury). Gdy tylko ustąpią mrozy i gleba nieco obeschnie, powinno się broną lub grabiami zdrapać najzewnętrzniejszą warstwę gleby, by zakryć otwory, zatrzymując w ten sposób wyparowywanie wody. Najkorzystniejszy stan wilgotności daje się osiągnąć przez odpowiednie podlewanie. Chwasty usuwamy przez wzruszanie ziemi zapomocą pługa, brony lub drapacza na większych przestrzeniach, na mniejszych zapomocą łopaty, motyczki i grabi. Tępienie chwastów powinno rozpoczynać się wczesną wiosną i trwać tak długo, póki rośliny należycie się nie rozrosną.

Nawożenie.

Ze względu na różnorodność gleb w poszczególnych ośrodkach szkolnych i łącząca się z tem rozmaitość nawożenia, nie można tworzyć i podawać stałych prawideł w tym względzie. Nawożąc dany ogród, oprzeć się należy o odpowiednią wskazaną literaturę.

Ogród kwiatowy.

Na ogród ozdobny składają się drzewa i krzewy ozdobne, byliny, kwiaty jednoroczne i dwuletnie oraz trawniki. Wielkość ogródka ozdobnego zależna jest od wielkości całego obszaru. Ogródek ozdobny nie musi być skupiony na jednym obszarze: w razie braku odpowiedniego miejsca można grupy roślin ozdobnych rozrzucić po całem obejściu szkolnem. W bardzo małych ogródkach można urządzić rabaty kwiatowe wzdłuż dróg, jakoteż wprowadzić rośliny ozdobne wzdłuż granic na obwodzie w postaci krzewów ozdobnych lub roślin kwiatowych. Podobnie w dziale grządek indywidualnych można umieszczać rabaty z roślinami ozdobnemi. W ogrodach o terenach większych pozostawia się rozmieszczenie kwietników, rabat, klombów, skupin, pomysłowości nauczyciela względnie inicjatywie młodzieży. Z roślin kwiatowych, które powinny znaleźć się w ogrodzie szkolnym, należałoby wybrać takie, które byłyby zarazem materjałem do obserwacyj biologicznych w nauce przyrody żywej. W żadnym wypadku nie należy stwarzać w ogrodzie szkolnym środowisk sztucznych, jakoteż wprowadzać roślin dziko rosnących w otoczeniu szkoły.

Trawniki mają w dekoracji ogrodu ozdobnego wielkie znaczenie. Przed założeniem trawnika należy teren oczyścić z chwastów, a nierówności wszelkie muszą być splantowane. W jesieni należy teren przeznaczony pod trawnik zasilić przetrawionym nawozem stajennym i głęboko przekopać. Przed siewem należy ziemię wyrównać i zagrabić. Trawniki zasiewa się przeważnie w drugiej połowie kwietnia w dnie pochmurne, bezwietrzne, rozrzucając nasiona ręką. Do obsiewu trawników trwałych używamy mieszanek trawnikowych. Najlepiej przygotować sobie mieszankę na miejscu, dobraną do miejscowych warunków lub wysiać rajgras angielski.

Ogród warzywny.

W ogrodzie warzywnym obowiązuje płodozmian t. zn., że nie należy na tem samem miejscu uprawiać co roku jednych i tych samych roślin, zarówno ze względu na glebę, która w całości nie zostanie wykorzystana (każdy gatunek warzyw zakorzenia się na inną głębokość, ma inaczej rozgałęziony system korzeniowy, posiada odmienne wymagania pokarmowe i rozmaitą zdolność pobierania pokarmów), jak i ze względu na same rośliny (szkodniki lub choroby roślin i chwasty). Na ziemiach żyznych należy stosować trójpolówkę, na uboższych dwupolówkę, t. zn. że na 1 polu w pierwszym roku uprawiać należy warzywa kapustne, ogórki, pomidory, w drugim roku korzeniowe: marchew, pietruszkę, buraki, cebule, w trzecim roku strączkowe: fasolę, soję, groch. Przy dwupolówkach umieszczamy rośliny strączkowe na drugiem polu. Przy uprawie na większą skalę zastosować należy zamiast grządek uprawę płaską.

Wykaz roślin

które należałoby umieścić w ogrodzie warzywnym:

Nazwa rośliny	Odmiana	Ilość nasion na 100 m²	Czas wysiewu w inspekcie	Czas wysiewu do gruntu	Odległość wysadzania	Czas wysadzania	Uwagi
Buraki ćwikłowe .	egipskie kedyw.	160 gr		kwiecień	40 × 15		
Cebula	żytawska holenderska biała	40 gr	marzec	kwiecień	15 × 12		
Fasola	szparagowa „Złotodeszcz" cesarska biała	1 kg	maj	maj	40 × 20 dowolnie		Siew fasoli jest dowolny, zależnie od tego, czy ma służyć jako osłona, czy jako pokrycie altany itp.
Groch	cud Ameryki majowy Victoria	1½ kg		marzec	30 × 5 40 × 10		
Kalafjory	erfurckie królowa targu	4 gr	luty	maj		kwiecień	
Kapusta biała . .	erfurcka wczesna	4 gr	marzec	marzec-kwiecień	60 × 60	kwiecień	
Kapusta włoska .	wiedeńska	4 gr	luty-marzec		60 × 60	kwiecień	
Kapusta czerwona	holenderska	6 gr	marzec		60 × 60	kwiecień	
Marchew	nantejska frankfurcka	5 gr		kwiecień maj	siew z piaskiem		
Ogórki	nieżyńskie	19 gr	kwiecień		20×150	maj	
Pietruszka . . .	cukrowa pół-długa	25 gr		marzec	siew z piaskiem		
Pomidory . . .	Lukullus Kondine Red.	30 gr	luty-marzec		100×80	maj	
Bób	erfurcki	2 kg		kwiecień maj	40 × 30		
Soja	brunatna	1·5 kg		maj	30 × 20		

Przed siewem należy glebę wyrównać grabiami, nie rozbijać jej jednak całkowicie, następnie wyznaczyć rządki (rówki) najlepiej wzdłuż grządki. Głębokość rowków zależna jest od wielkości nasion. Zasadą jest, aby grubość przykrycia ziemią była trzykrotnie większa od wielkości nasion. Bardzo małe nasiona należy przed wysiewem wymieszać z piaskiem, celem uniknięcia zbyt gęstego siewu. Po wysianiu należy nasiona przyklepać i przykryć ziemią. Pod miastami i w miastach stosować należy warzywa doborowe, w miejscach zacienionych sadzić poziomki. Na wsiach sadzić warzywa prostsze i łatwe w uprawie, wprowadzając powoli nowe.

Inspekt i rozsadnik.

W naszych warunkach klimatycznych konieczną rzeczą jest przedłużenie okresu wegetacyjnego niektórych roślin (warzyw i kwiatów). Dlatego też każdy racjonalny ogródek zaopatrzony musi być w rozsadnik i inspekt. **Rozsadnik** jest to grządka normalnej szerokości (1.20 m.), dowolnej długości, osłonięta od półn. i zach. Na jesieni musi być przekopana z nawozem dostatecznie przetrawionym lub przegniłym w ilości 3 kg. na 1 m² i przykryta np. liśćmi, by zbyt głęboko nie zamarzła. Około 20 marca, gdy ziemia rozmarznie i nieco się ogrzeje, należy ją spulchnić, rozgrabić i wysiać nasiona. W razie potrzeby okrywamy rozsadnik na noc matami lub słomą. Maty wspiera się na niskich kołkach. **Inspekt.** Do urządzenia inspektu są potrzebne okna, skrzynie, maty, wietrzniki, ziemia oraz nawóz koński słomiasty (jako źródło ciepła sztucznego, wytworzonego drogą fermentacji). Skrzynie inspektowe i maty mają być w czasie zimy wykonane na zajęciach praktycznych przez uczniów. Długość okna inspektowego wynosi 1.30 m, szerokość 1 m, w oknie 20 szyb w cztery rzędy po pięć rozmiaru 22 cm × 25 cm. Normalna skrzynia 5-cio okienna ma pięć m długości (szerokość deski 30 cm, grubość 4 cm). Rozmiar maty: 1.30 m szerokości i 1.60 m długości. Miejsce pod inspekt winno być zabezpieczone od półn. naturalną lub sztuczną osłoną, również od zach. i wsch. pożądana jest osłona. Teren pod inspekt powinien być zrównany, przykryty na zimę, najlepiej liśćmi, z braku tych nawozem lub innym materjałem. Po odmierzeniu powierzchni pod inspekt pożądane jest wybranie ziemi na głębokość 25 cm i zasypanie wgłębienia cegłą lub kamieniami w celu obrony przed kretami. W styczniu, lutym lub marcu, zależnie od pory zakładania inspektów, na kilka dni przed jego założeniem, składa się nawóz stajenny w wał do zagrzania się. Do założenia skrzyni 5-cio okiennej potrzeba w styczniu około 2 wozów parokonnych nawozu, w lutym półtora, w marcu jeszcze mniej. Po odrzuceniu przykrycia układa się zagrzany nawóz, trzęsąc go widłami i nie udeptując go, ustawia się na nim skrzynię, napełnia się ją do górnych brzegów trzęsionym nawozem. Także naokoło skrzyni układa się warstwę nawozu, szerokości 40 cm. Nawóz wyrównuje się i przyklepuje równo z brzegami skrzyni, nakrywa się skrzynię oknami i przykrywa matami. Po kilku dniach, gdy nawóz się zagrzeje, (ukazują się na oknach wewn. krople rosy i przy podniesieniu okien czuć ciepło), zdejmuje się maty z okna, wydeptuje nawóz równo na głębokość skrzyni, nasypuje warstwę liści lub nawozu z pod zeszłorocznego inspektu (by nie pojawiły się grzyby), wypełnia się skrzynię kompostową ziemią i nakrywa oknami i matami. Po kilku dniach, gdy ziemia się wygrzeje, należy ją utłoczyć, rozgrabić i wyrównać do poziomu, aby odległość powierzchni ziemi, przygotowanej do siewu, nie przenosiła 5 do 8 cm od szyb (ze względu na oświetlenie). W braku miejsca w inspekcie, należy wysiewać nasiona warzyw i kwiatów w skrzynkach o długości 50 cm, szerokości 25 cm, wysokości 7 cm. Rośliny po zejściu należy pikować (przesadzać) z wyjątkiem kalafjorów i kalarepy.

Ogród owocowy.

W ogrodzie owocowym powinny znaleźć się drzewa, przystosowane do gleby i środowiska. Drzewa owocowe nie mogą być sadzone w dowolnem miejscu, ale rozmieszczenie poszczególnych gatunków musi być dostosowane do ich potrzeb i tak: w miejscu osłoniętem i słonecznem sadzić należy grusze, w otwartem czereśnie, w wilgotnem jabłonie i śliwy.

Drzewa należy sadzić w jesieni, w ostatecznym tylko wypadku na wiosnę. Odległości pomiędzy drzewami piennemi powinny być: u jabłoni, u gruszy i czereśni 10 do 12 m, u wiśni i śliw 6 do 7 m. Mniejsze ogrody korzystnie jest obsadzać drzewami karłowemi — krzaczastemi w odległości 5 m. Ściany i mury, gdzie warunki na to tylko pozwolą, obsadzać brzoskwiniami, morelami i winoroślą.

W sadach lub wzdłuż dróg sadzić należy krzewy owocowe, porzeczki, agrest, a pod ogrodzeniem maliny.

Drzewa, poniżej podane, nie wymagają specjalnych warunków i przyjmują się na każdym terenie, jednak przy doborze drzew i krzewów

owocowych należy porozumieć się z powiatowym instruktorem rolnym.

Grusze pienne jesienne:
Salisbury
Bera Hardy'ego
Bera ljońska

letnie:
Andrzejówka
Faworytka

zimowe:
Plebanka
Józefinka

karłowe:
Faworytka
Kongresówka
Bera Hardy'ego

Czereśnie:
Koburska majowa
Miodówka
Hedelfinger
Büttnera późna

Wiśnie:
Ostheimska
Łutówka

Brzoskwinie:
Amsdena
Minionka wczesna
Królowa sadów
Magdalenka

Jabłonie pienne letnie:
Charłamowskie
Oliwka biała
Oliwka czerwona

jesienne:
Kronselskie
Antonówka

zimowe:
Piękne z Boskop
Malinowe oberlandzkie
Reneta Landsbergska
Reneta Baumana
Bojken

karłowe:
Reneta Landsbergska
Piękne z Boskop

Śliwy:
Renkloda Althana
Renkloda Ulena
Węgierka pospolita
Renkloda złota

Morele:
Morela zaleszczycka

Winorośl:
Chrupka złota
Magdalenka Andegaweńska
Portugalskie czarne.

Grządki indywidualne.

Grządki indywidualne należy umieszczać wzdłuż dróg, przeznaczając je poszczególnym oddziałom. Na większych terenach należy zagony podzielić na mniejsze działki zapomocą ścieżek deptanych lub rabat kwiatowych. W żadnym wypadku nie należy oddzielać grządek indywid. głębokiemi chodnikami. Poszczególne działki należy oddać jednemu, najwyżej dwom uczniom. Wielkość grządek indywid. zależna jest od terenu, jaki na ten cel przeznaczamy. Zasadą jest jednak, by działka nie była mniejszą jak 1 m^2. Na grządkach indywidualnych nie należy umieszczać wszystkich roślin, znajdujących się w ogrodzie warzywno - kwiatowym, lecz każda grządka powinna zawierać kilka zaledwie roślin, biorąc przytem pod uwagę jakość roślin, a nie ich ilość. Całość powinna przedstawiać obraz t. zw. działu warzywno - kwiatowego. Duże grządki, leżące obok siebie, należy obsadzać temi samemi roślinami, biorąc pod uwagę współzawodnictwo uczniów.

Poletka pokazowe i doświadczalne.

Obok grządek indywidualnych należy prowadzić poletka pokazowe, na których powinna być stosowana racjonalna uprawa roślin, mających szczególną wartość gospodarczą, n. p. soja, żywokost i zioła lecznicze. Obok tych należy zastosować parcelki doświadczalne nawozowe dla zaznaczenia potrzeb nawozowych gleby, wymagań roślin co do nawożenia, i znaczenia różnych sposobów pielęgnowania roślin.

Narzędzia.

Większość narzędzi winna być wykonana przez młodzież w zimie na zajęciach praktycznych. Narzędzia należy nabywać wytrzymałe i dostosowane do wieku młodzieży. Narzędzia, przynoszone przez młodzież, są zwykle nieodpowiednie, jednak mogą być używane. Konieczny komplet narzędzi: 5 łopat do kopania, (szpadli), 2 łopaty zwyczajne, dwoje taczek, dwoje wideł, konewka do podlewania, 5 grabi metalowych, jedne grabie drewniane, dwoje wideł amerykańskich, przyrząd do skrobania drzew, pendzel do bielenia, 30 zwyczajnych kołków z twardego drzewa do sadzenia, spulchniania ziemi i t. p.

Organizacja pracy.

Sama organizacja pracy nie powinna nasuwać żadnych trudności, gdy ogród szkolny prowadzony będzie należycie oraz gdy uczniowie będą znali cel, dla którego pracują. Praca w ogrodzie zasadniczo jest grupowa, na czele grupy stoi przedownik, z którym uprzednio należy pracę omówić.

Przodownik prowadzi książkę pracy. Przykładowo podaje się wzór książki pracy:

Dzień:	Rodzaj pracy:	Uczniowie:	Czas:	Jaką pracę wykonano?
1/IV. poniedziałek	Kopanie zagonów pod rozsady	7 uczniów; brak 3	2 godziny	Ukończono kopanie 2-ch zagonów

Prócz księgi pracy powinna młodzież klasy VI i VII prowadzić książkę kasową oraz księgę zbiorów (materjałów).

Każda grupa winna mieć 10-ciu uczniów. Grupa co pewien czas zmienia swoje zajęcia. Jeżeli wszyscy uczniowie mają wykonać jednakową pracę n. p. plewienie, okopywanie i t. p., stosujemy pracę zespołową. Uczącemu nie wolno podczas pracy w ogrodzie zajmować się tylko jedną grupą, lecz musi zważać na racjonalne wykonanie pracy przez wszystkich uczniów. Praca nie może być powierzchowna, dorywcza. Prowadzący ogród znajdzie w nim wiele tematów pracy. Ogród szkolny w żadnym wypadku nie może pozostać bez opieki. Program na str. 409 wskazuje, w jaki sposób należy uskutecznić opiekę nad ogrodem. Mniejszą trudność sprawia organizacja opieki podczas roku szkolnego, większą natomiast podczas wakacyj. Niema jednak takiego środowiska, aby wszystkie dzieci szkolne wyjechały na wakacje; — znajdzie się wielu uczniów, którzy chętnie przyjdą i pilnować będą ogrodu — o ile szkoła w danem środowisku wyrobiła u nich to przywiązanie oraz zamiłowanie do ogrodu. W wypadku ostatecznym należy oddać na ten okres czasu opiekę woźnemu szkoły, komuś z rodziców lub wynajętemu człowiekowi.

Zużytkowanie plonów.

Dochody z ogrodu szkolnego można zużywać na dożywianie dzieci. Część płodów można sprzedawać na pokrycie wkładów oraz kupno sprzętu ogrodniczego, jednak pieniędzy z ogrodu na cele innych przedmiotów naukowych zużywać nie należy. Poza zbiorami z grządek indywidualnych, które zabiera młodzież do domu (o ile nie przeznaczy je na cele szkolne) nie należy rozdawać płodów bezpłatnie młodzieży ani innym osobom. Kwiatami należy zdobić kapliczkę lub klasy. Ogrodem szkolnym kieruje ten nauczyciel, który prowadzi w klasie V i VI zajęcia ogrodnicze a w klasie VII zajęcia gospodarcze i hodowlane (z zakresu zajęć praktycznych).

Na założenie ogrodu szkolnego winna szkoła czerpać fundusze w miarę możności z budżetu gminnego, subsydjów instytucyj gospodarczych i własnych funduszów szkolnych.

W szkołach powinna być poza pracą w ogrodzie prowadzona uprawa roślin doniczkowych i skrzynkowych.

Uwaga: Na wszystkich terenach przy doborze warzyw, drzew i kwiatów należy porozumiewać się z powiatowymi instruktorami ogrodniczymi lub rolniczymi, by w ten sposób utrzymać jednolity kierunek gospodarczy w danym rejonie.

LITERATURA.

Inż. Bromirski: Poradnik techniczno - ogrodniczy, „Nasza Księgarnia“ 1932, str. 368, cena 7.50.

St. Miklaszewski: Gleby polskie, Kraków, 1921, str. 120, il. 60, cena 5.50.

M. Czech: Jak roślina gospodarzy w ziemi, — Ks. Rolnicza.

A. Gładysz: Zakładanie i pielęgnowanie sadu. Wyd. III. uzupełnione i powiększone. Autor, 1933, str. 164, il. 77, cena 2.40.

M. Górski: Nawożenie w szkolnem gospodarstwie ogrod. Ks. Rolnicza, cena 1.—.

M. Karczewska: Uprawa warzyw. Podręcznik dla gospodarzy małorolnych. Wyd. IV. K. P. M. S. 1930, str. 112, cena 3.—.

M. Karczewska: Ogródki kwiatowe. Bibl. Przysposobienia Rolnicz. 1931, str. 32, cena 0.30.

C. Wyrzykowski: Przechowywanie warzyw. Dom Ks. Polsk., cena 0.50.

Biegański: Ogródek lekarski, 1932. D. P. W., str. 39, cena 0.80.

Brzeziński: Hodowla warzyw. Wydanie V. Geb. i Wolffa, 1929, str. 298, cena 11.—.

Zakłady Graficzne "STYL" w Krakowie, ul. Krupnicza L. 6.